

Маја НИКОЛОВА
Педагошки музеј, Београд

**ЛАКУ НОЋ, ТИТО ТИ БИО У ПОМОЋ,
ДА САЊАШ БРАНКИЦУ ЦЕЛУ НОЋ
Домови југословенске деце у Бугарској 1945.**

САЖЕТАК: У Педагошком музеју у Београду у Збирци архивске грађе налази се *Фонд Домови југословенске деце у Бугарској 1945*, у коме се чувају писма и фотографије везане за ту тему. Архивска грађа добијена је на поклон од господина Нинковског из Београда, током 1999. и 2000. године. Фонд чине 55 писма која су писала деца и колегинице из свих делова Бугарске, а упућена су васпитачици Бранислави Миловић. У Фонду се налази и 21 фотографија са ликовима васпитача и васпитачица, као и групне фотографије девојчица и дечака. Драгоцени извор за изучавање ове теме је и дневник Браниславе Миловић, у коме је она записивала карактеристике васпитаника. Фонду је у новембра 2017. придодат снимљен интервју са Надом Палавестром, некадашњом штићеницом Дома југословенске деце у Бугарској. Током 2017. Фонд је дигитализован, а ове године се предвиђа и његова конзервација. У оквиру дигитализације извршена је оптимизација за претраживање по неколико кључних појмова – сродству, имену и презимену и месту слања писама или по месту где је сачињена фотографија.

Фотографисана мршава и боса, кратко ошишана и униформисана деца нису била свесна историјског тренутка. Она су са задовољним изразом лица марширала градом, обрађивала башту, купала се на плажи и возила чамцем. Њихове жеље су биле у потпуности испуњене, осим једне – да буду са вољеном васпитачицом, која им је у том тренутку замењивала мајку. Нису ни била свесна, а било им је и свеједно, да су она у том тренутку били део међународне политике која им је гарантовала бољу будућност. Шта је са њима било после, тешко је утврдити.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: архивска грађа, дигитализација, аудио грађа, Бугарска, децји домови

УВОД

О боравку деце у Бугарској током 1945. мало је писано. Та тема је била предмет изучавања неких историчара, који су у својим радовима указивали на значај политичких односа и на социјалне проблеме са којима су се сусреле нове власти. Посебно су значајни радови Петра Драгишића *Збрињавање југословенске деце у Бугарској 1945 године*, објављен у публикацији *Историја 20. века*, 2, Београд, 2001, и мр Сање Петровић Тодосијевић У

сваком Буџарину имали смо оца, а у Буџарки мајку, Југословенска деца у Буџарској 1945. године, објављен у Токови историје, 3, Београд, 2013. године.¹ У раду Петра Драгишића тема истраживања била је спољна политика Југославије, а у чланку мр Сање Петровић Тодосијевић деца као најугроженија група у послератној Југославији. Радови су углавном фокусирани на редефинисање југословенско-бугарских односа после пада фашистичке Бугарске, као и на организационе тешкоће око збрињавања деце. У овом раду посебна пажња биће посећена самој деци, њиховим осећањима и везаности за васпитаче, који су чинили окосницу њиховог тадашњег живота.

У Педагошком музеју у Београду у Збирци архивске грађе налази се Фонд Домови југословенске деце у Бугарској 1945, у коме се чувају писма и фотографије везане за ту тему. Архивска грађа добијена је на поклон од господина Нинковског из Београда, улица Станоја Главаша бр. 17 током 1999. и 2000. године. Фонд чини 55 писама која су писала деца и колегинице из свих делова Бугарске, а упућена су васпитачици Бранислави Миловић. У Фонду се налази и 21 фотографија са ликовима васпитача и васпитачица, као и групне фотографије девојчица и дечака. Драгоцени извор за изучавање ове теме је и дневник Браниславе Миловић, у коме је она записивала карактеристике васпитаника. Фонду је новембра 2017. придодат снимљен интервју са Надом Палавестром, некадашњом штићеницом Дома југословенске деце у Бугарској.

ДОМОВИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДЕЦЕ

У новијој историји, сукоби између Срба и Бугара датирају још од краја 19. века. Сукоба је било током Другог балканског и Првог светског рата, а наставили су се и током Другог светског рата, када је фашистичка Бугарска анектирала један део Србије. Пред крај рата, 9. септембра 1944, бугарски фашисти су капитулирали, а управљање земљом преузела је влада Отачественог фронта. Тада је наступио период широке и присне сарадње између Југославије, односно између Србије и Бугарске.

Да би ускладили односе са Србима, да би учврстили везе које би биле услов будућег напретка и да би остварили међународну сарадњу која је водила до живот у миру и слободи, Бугарски омладински савез предложио је да током зиме 1945. води бригу о 10.000 незбринутих малишана, о деци

¹ О овом проблему писао је и Стојан Танев (Стоян Танев), *Масовито движение в България за подпомагане на югославскиите деца в България през 1944–1945 г.*, Исторически преглед, 2–3, София 1969, 234–253.

партизана, деци избеглица и о ратној сирочади. Било је договорено да се најмлађи из свих крајева Југославије пошаљу на вишемесечни опоравак, па је поводом тога Централна омладинска комисија Владе отечественог фронта у Софији 11. децембра 1944. објавила следећи апел: *Бугарска омладино! Ми се обраћамо и вама са ајелом да узмете иницијативу за прикупљање одеће и хране за брајске југословенске народе. Ми знамо да наш народ нема мноџо ствари, пошито су ђа ољачкали немачки фашисти, ми знамо да морамо да се бринемо и за нашу народну војску, али ипак сваки од нас може понешито да одвоји и за нашу браћу и тиме докаже све брајско осећање.*²

С друге стране, представници југословенске власти са одушевљењем су прихватили овај предлог, јер су пред собом имали нерешен проблем прехранивања великог броја сирочади погинулих бораца НОВ-а и ПОЈ-а, ратних заробљеника, избеглица, оних који су још увек били у борби и деце из социјално угрожених породица. Министарство социјалне политике указивало је на катастрофалне последице рата, који је оставио децу без основне хране, одеће и обуће, без родитељске бриге и крова над главом, са кожним болестима, туберкулозом и слепилом. Поред тога, у градовима и другим местима деци је претила опасност од оружја које је непријатељ за собом оставио.

Новоизабрана власт покушала је овај проблем да реши оснивањем домова за децу без родитељског старања. Овакве установе колективне децје заштите, које су углавном биле намењене деци школског узраста, оснивале су се у Банату, у местима где је дошло до исељавања војвођанских Немаца, као и у Бугарској. Акција за упућивање деце у децје домове у Бугарској и групне децје домове и концентрисана децја насеља у Банату отпочела је у децембру 1944. године.

Детаљи о збрињавању југословенске деце у Бугарској били су прецизирани на састанку представника Централне омладинске комисије при Националном комитету Отечественог фронта и представника УСАОЈ-а 21. децембра 1944. године.³ О југословенској деци у Бугарској бринула се Централна омладинска комисија и Министарство просвете, а у Југославији Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије. У оквиру тога

² Драгослав Огњевић, *У наручју оцабине*, необјављени рукопис, 350. Фотокопија рукописа, која је добијена од др Зорана Огњевића, налази се у Педагошком музеју. Драгослав Огњевић био је учитељ у Југословенском дому за децу у Силистри од фебруара до септембра 1945.

³ Архив Југославије, Министарство просвете, Београд, број 642–8–23: Записник са састанка представника Централне омладинске комисије при националном комитету ОФ са представницима УСАОЈ-а, Београд, 21. децембар 1944.

основана је и Централна управа југословенских децјих домова са седиштем у Софији, чији је задатак био да непосредно надгледа рад установа.

Након тога, 29. децембра, повереништво за социјалну политику НКОЈ-а издало је обавештење о хитном прикупљању деце од 5 до 15 година, као и упутство о категоријама деце која се шаљу у Бугарску. У допису је било наглашено да осим деце пали и активних бораца и деце инвалида НОВ-а и ПОЈ-а долазе у обзир и избегличка деца из Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Санцака која су се налазила у децјим домовима на територији Србије.⁴

УСАОЈ је требало да изврши одабир деце, лекарски преглед (јер су у Бугарску ишла само здрава деца), да обезбеди најнужнију одећу и обућу, допремање до Нишке Бање, да ангажује учитеље и васпитаче и да обезбеди њихово оспособљавање за рад у новим условима. Осим елементарног збрињавања, жеља је била да се од те деце формирају добри људи, који би по повратку у домовину постали корисни грађани новоформиране друштвене заједнице. Деца су прикупљана на територији округа, па су упућивана у сабирна прихватилишта, која су се налазила у Београду, Неготину, Зајечару, Аранђеловцу, Врњачкој Бањи, Шапцу, Лесковцу и Ужицу. У центрима су пролазила још једну здравствену контролу, снабдевана су одећом и обућом и након тога су упућивана у централна прихватилишта у Београду и Нишу.⁵

Као што је већ речено, било је договорено да се у Бугарску шаљу само здрава деца, али због великог броја лоше ухрањене и болесне деце у Бугарску је послато 800 ученика који су боловали од туберкулозе, аденопатије, микозе, трахома, као и они са физичким и психичким недостацима.⁶

Децу су пратили учитељи, васпитачи и лекари. Њихов одлазак у Бугарску није био добровољан, већ је то била партијска обавеза, која се највише односила на чланове Уједињеног савеза омладине Југославије. Школованих учитеља било је мало, а васпитача скоро и да није било, па је селекција кадрова била проблематична. Особље је за свој рад примало сим-

⁴ АЈ, 642–8–23: Одлука Повереништва за социјалну политику НКОЈ-а, 29. децембар 1944.

⁵ Централно прихватилиште у Београду налазило се у Крунској улици број 5. Из снимљеног разговора са госпођом Надом Палавестром, некадашњом штићеницом, Београд, новембар 2017.

⁶ Сања Петровић Тодосијевић, *У сваком Буџарину имали смо оца, а Буџарки мајку*, Токони историје, Београд, 2013, 185.

боличну суму од 1000 динара месечно, која због организационих разлога није била редовно исплаћивана.⁷

За преглед рада децјих домова била је именована комисија, која је у периоду од јануара до октобра 1945. два пута посетила Бугарску. У априлском извештају ове комисије изнете су озбиљне замерке Централној управи југословенских децјих домова у Бугарској, која није имала прецизан увид у распоред и број деце по домовима.⁸ У јунском извештају изнети су проблеми са којима се суочавала Централна управа, која је имала замерке на рачун нестручног педагошког кадра који је слат из домовине. Васпитачи и учитељи боравак деце у Бугарској првенствено су схватили као период рехабилитације, а не и као средство побољшања међународних односа. У неким случајевима говорило се и о негативном ставу нашег особља према бугарским колегама, што је утицало и на сам однос деца према својим вршњацима.

Ипак, одлазак деце у Бугарску био је редак и велики догађај. Хиљаде малих избеглица из Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније, као и ратна сирочад бораца живела су у тешким условима – у опустошеним селима, без хране и огрева, била су неухрањена и бледа. У тим тешким тренуцима бугарски народ им је понудио смештај, храну и братску помоћ. Међутим, иако је то био једини могући излаз да се помогне изгладнелој деци, у нашој јавности се јавило неповерење. Отворени страх за судбину деце пратиле су гласине да су деца будући таоци за сваког палог бугарског војника на фронту у Југославији, или да се тамо шаљу на рад.⁹

После доношења одлуке о слању деце у Бугарску одмах се почело са обуком учитеља и васпитача. Десетодневне припреме просветних радника обављене су Београду. На течају је било говора о друштвено-политичкој ситуацији у Бугарској, о организацији целокупног живота у домовима, о устројству пионирске организације, о наставном плану и програму и о забрани телесне казне.¹⁰

По завршеном семинару учитељи, васпитачи и деца отишли су у Нишку Бању, где су били смештени у једном великом хотелу. Деца која су у неколико наврата била транспортована до Бање била су у лошем здрав-

⁷ АЈ, 642–8–23: Одлука Одбора за смештај и колонизацију деце, 30. март 1945.

⁸ АЈ, 642–8–23: Допис одељења за заштиту матера, деце и младежи Министарства за социјалну политику ДФЈ другу Матићу, председнику Централне управе југословенских децјих домова у Бугарској, 13. јун 1945.

⁹ АЈ, Савез Социјалистичке омладине Југославије, 114/I–228, I конгрес антифашистичке омладине Балкана, јул 1945, (говор Заге Стојиловић).

¹⁰ Д. Огњевић, нав. дело, 355.

ственом стању – била су бледа, мршава, крастава, вашљива и шугава. Била су уплашена и неповерљива, па је са њима тешко било успоставити први контакт. После неколико дана васпитачи и учитељи заједно са децом били су бугарским војним санитетским возом пребачени на тло Бугарске. Воз су пратили бугарски војници, који су у почетку изазивали страх и неповерење код наше деце, али током пута развило се међусобно пријатељство.

Почевши од средине јануара 1945. југословенска деца су стизала у Бугарску у више наврата. Она су била распоређена у 146 домова, који су се налазили у осам области – софијска, варененска, бугарска, русенска, пловдивска, старозагорска, плеванска и врачанска. Највише домова налазило се у плевенској области.¹¹ У извештајима о збрињавању деце забележени су срдачни дочеци југословенске деце у свим бугарским градовима. На железничким станицама широм Бугарске било је много народа и деце која су весело дочекивала југословенске малишане, који су још из вагона викали: „Живела бугарска деца!“, „Живео друг Тито!“. Тако на пример на железничкој станици у Свиштову нашу децу су дочекали ђаци, војници и музика, а народ је децу грлио, љубио, давао им бомбоне, паре и одећу.¹²

За смештај деце користиле су се школске зграде, интернати, летовалишта, јавне зграде и приватне виле, али смештајни капацитет тих објеката ипак није био довољан, па је у неким случајевима по више њих спавало у једном кревету. У извештајима се наводи да су зграде биле чисте и здраве, собе светле и простране, а постељина бела и чиста. Исхрана је била разноврсна и квалитетна – јело се месо, поврће, воће и слаткиши. Домови су били добро опремљени, уредни и чисти, а за неку децу која су рат провела под ведрим небом и сувише луксузни, па су васпитачи често затицали малишане како спавају на поду, поред кревета, прекривени капутом. Бојали су се да не испрљају чисту постељину. Као резултат редовне исхране већина њих је добила на килажи, а неки су се угојили чак и 17 килограма.¹³ *Пошрављени, ојачани, заокружених лица, црвени и једри, одебљани, што се примећује на огромној већини. Појединци се хвале како су на тежини добили од 1–7 кг. за месец и по.*¹⁴ Међутим, током лета је квалитет исхране због суше и забране клања стоке нагло пао.

¹¹ АЈ, 642–8–23: Преглед југословенских деčјих домова по областима, 3. мај 1945.

¹² АЈ, 642–8–23: Извештај о путу 13. транспорта деце упућеног из централног прихватишта у Београду за Бугарску, 25. фебруар 1945.

¹³ АЈ, 642–8–23: Извештај о прегледу југословенских деčјих домова од 27. фебруара до 10. марта 1945.

¹⁴ Исто.

Деца смештена у домове добијали су нове униформе, пуловере, одела, капуте и обућу, похађала су наставу, а у неким местима су одлазили и у бугарске школе.

Организација живота била је полувојничка. У домовима су били формиран пионирски одреди, који су се делили на чете и десетине, као и штабови са командантом и политичким комесаром на челу. Васпитање и образовање било је засновано на циљевима слободе, равноправности, братства и јединства и неговања достојанства. Код деце се развијао такмичарски дух, радне и хигијенске навике, другарство и самообразовање. Поред тога, била је развијена и интензивна културно-забавна делатност. Школски рад је био организован према упутствима Министарства просвете Србије. Тамо где је било могуће, деца су дељења по разредима, а у мањим домовима основци и гимназијалци су заједно похађали наставу. За оне која су учили занате била је организована пракса у државним или приватним радионицама. И ваннаставне активности биле су обавезне – рад по секцијама, певање у хору, рецитовање, политички часови, зидне новине, слушање радија.¹⁵ Деца су се дружила и играла са својим бугарским вршњацима, заједно су се забављали, спремали приредбе, певали партизанске песме, одлазили на излете, такмичили се у шаху и фудбалу. Обавезан део васпитно образовног рада било је и писање писама, која су пролазила цензуру – својим вршњацима, васпитачима, родитељима и Титу. Деца су била поносна што су били Титови пионир, а као казна за лоше понашање била им је одузимања звезда петокрака са капе.

Колико су деца лепо била примљена, говоре и растанци на повратку у Југославију. У извештају делегата Министарства социјалне политике било је наведено: *Најбољи доказ колико је љубави бугарски народ имао према нашој деци јесу небројени срдачни и љубавни брајски испраћаји, ојрошћајне вечере, праћење деце до Софије, ља љонекад и до саме границе, леји љоклони које су наша деца добијала од љојединаца или ујправе домова.*¹⁶

Међутим, било је и негативних коментара бугарских грађана о пријему југословенске деце. Разлог томе је била неприлагођеност новој фази бугарско-југословенских односа, која је започела у јесен 1944. године. Постојала је и чињеница да су југословенска деца била на терету осиромашеној Бугарској. У извештајима Комисије за преглед децјих домова у Бугарској наведене су различите непријатности које су пратиле боравак наше деце у Бугарској. Било је шамарања, претећих писама, гажења југословенске заставе, па је чак и силована једанаестогодишња девојчице из Крагу-

¹⁵ Исто.

¹⁶ АЈ, 642–8–23: Извештај Комисије за преглед децјих домова у Бугарској, 9. јул 1945.

јевца. Тако нпр. орђанизују бугарску децу да се на нашу набацују камењем, љсујући им Тиџа, називајући их Циђанима, љребацујући им шџо су дошли у Бугарску да им једу хлеб и сл. У Бурђасу је на дан љобеле на манифестџацијама један љијани фашистџа истџрђао из руке нашем љиониру јуђословенску засџаву и зђазио је.¹⁷ Одлука о повратку деце из Бугарске донета је 15. маја 1945. на Конференцији одрђаној у Министарству социјалне политике ДФЈ.¹⁸ Августа месеца исте године основан је Главни одбор за евакуацију деце из Бугарске, који је успео да утврди тачан број деце – 11.845.¹⁹ Већина деце враћена је у Србију у периоду од 10. августа до 12. октобра 1945, у групама од по 600, уз пратњу васпитача и медицинског особља. До краја 1945. у Бугарској је остало око 400 болесних дечака и девојчица. Акција је окончана 22. октобра 1945. године. Деца су, као и при одласку, упућивана у веће сабирне центре у Нишу и Београду, одакле су била распоређена по мањим прихватилиштима или враћена родитељима.

Пошто је југословенска страна била задовољна приликама које су Бугари понудили, завршна оцена министра социјалне политике била повољна: *Боравак у Бугарској за децу био је од користи, џе је џиме даџи доџринос љродубљивању јуђословенско-бугарских односа.*²⁰

ПИСМА И ФОТОГРАФИЈЕ

Како је боравак у Бугарској изгледао из децјег угла, из угла судеоника у заједничком одрастању и успостављању братских односа са бугарским народом? О томе говори сачувана архивска грађа – ученичка и васпитачка писма упућена васпитачици Бранкици, сестри Вука, управитеља децјег дома, односно ћерки Бошка Миловића, наставника у једној београдској грађанској школи; њен дневник о праћењу карактеристика поверене јој деце; групне и појединачне фотографије.

Поред богате преписке, васпитачица Бранислава Миловић током боравка у Бугарској у дому за девојчице у Ајтосу водила је неку врсту дневника, у коме је забележила основне податке и карактеристике својих штићеника. У њој се налазе подаци о двадесет троје деце: име и презиме, да-

¹⁷ АЈ, 642–8–23: Извештај делегата Министарства социјалне политике ДФЈ за евакуацију деце из Бугарске, 25. октобар 1945.

¹⁸ АЈ, 642–8–23: Записник са конференције одрђане 15. маја 1945.

¹⁹ АЈ, 642–8–23: Допис одељења за заштиту матера, деце и младежи Министарства за социјалну политику ДФЈ, 10. новембар 1945.

²⁰ АЈ, 642–8–23: Извештај министра Министарства социјалне политике Председништва министарског савета, 11. новембра 1945.

тум и место рођења, име родитеља, здравствено стање, да ли дете има родитеље, да ли је дете истакнутог борца, да ли има неког ко би се о њему старао, физички и психички недостаци и нарочите способности. На следећој страни забележена су њена запажања о њиховом понашању.

Анализирајући њене белешке, видимо да је најстарије дете било је рођено 1929, а најмлађе 1937, што значи да је старосни распон био од 8 до 16 година. Место рођења, њих 20, углавном се налазило у Србији (10 их је било из Београда), двоје је било из Македонија, и једно из Босне. Највише је било девојчица, њих 12, које су похађале трећи разред, други и четврти по три, први и пети разред гимназије по једна, и три ученице које су завршиле 4 разред основне школе и нису ишле на даље школовање. Највећи број деце, њих 12, имало је оба родитеља, без оца је било њих шест, без мајке три, а без мајке и оца само две девојчице. Ниједно није било дете нарочито истакнутог борца, а здравље им је у већини случајева, њих 13, било добро, док су неке девојчице патиле од малокрвности или су прележале упалу плућа. Нажалост, деца у већини случајева нису имала родитеље или ближу родбину која би се адекватно о њима бринула.²¹ Девојчице су биле без недостатака, али по њеном мишљењу, и без нарочитих способности. Оно на шта је она обраћала пажњу у њиховом понашању односило се првенствено на живот у колективу, на прихватање критике, на њихову слику о будућности, на њихово васпитање, на њихова интересовања за читање, писање, сликање и музику.

Даљом анализом белешке о посматрању деце можемо да закључимо да више од половине девојчица није било прилагођено колективном животу. За Ружицу Којић, свршену ученицу четвртог разреда, која је рођена у Београду 1932, и која је имала оба родитеља, васпитачица Бранкица је записала: *Смисао за заједнички живот није јој развијен. Свађа се много и не слаже се са друговима.*²² Ипак, било је и оне деце која су умела да се прилагоде животу у колективу. За Аницу Ембреуш, ученицу другог разреда основне школе, рођену 1935, стоји напомена: *Смисао за колективни живот јој је јако развијен, воли дружарице и дели са њима све што има. Не шуче се и не свађа.*²³

²¹ По повратку у Србију деца из социјално угрожених породица одлазила су у дом за не-збринуту децу, али већ 1948/49. извршена је рационализација па су деца враћена својој породици.

²² Педагошки музеј, Фонд Домови југословенске деце у Бугарској 1945, Београд, број 81–56: свеска са утисцима о штићеницама у женском дому у Ајтосу.

²³ Исто. Вероватно се девојчица презивала Амреуш, што је често презиме оних који су рођени у Осјеку, међутим у свесци није записано где је Аница рођена.

Сасвим је разумљиво што деца тог узраста нису лако прихватала кри- тике. За Јовану Кокотовић, рођену у Београду 1936, која је имала оба роди- теља, забележено је: *Кришцику не ђрима и она не ушиче на њу, ђонавља ѓре- шке*.²⁴ За разлику од ње, њена сестра Радмила Кокотовић, ученица петог разреда гимназије, која је рођена у Београду 1929, трудила се да поправи понашање: *Домаће васпишћење јој није добро, али ђошћо ђрима кришцику, а и сама је одличан кришчичар, ђођравља се*.²⁵

Било је и таквих случајева да је понашање само тренутно кориговано, па је за Браниславу Којић, ученицу трећег разреда, рођену у Београду 1935, са оба родитеља, забележено: *Кришцику ђрима са увредом и ђођравља се само за врло крашћко време*.²⁶

Вероватно због година, али и због рата који су преживеле, ретко која девојчица је имала одређену жељу за неким будућим позивом. Илинка Зр- нић, ученица трећег разреда, рођена у Македонији 1935, која је имала оба родитеља, није имала никакву визију за будуће занимање: *Према ђозиву не- ма ђубав, ваљда је мала за неко одређено мишљење*.²⁷ За разлику од ње, њена старија сестра, која је рођена 1933, желела је до постане учитељица или лекарка.

Што се тиче васпитања, већина девојчица се добро понашала, мада су неке од њих биле дрске, безобразне, ђуте, непослушне, или су једноставно игнорисале другарице и саму васпитачицу. У питању су била деца која су преживела страхоте рата, која су остала без једног или оба родитеља, која су дуго живела у страху и неизвесности, па није ни чудно што су биле нер- возне, незаинтересоване, безвољне, непажљиве и раздражљиве.

Што се тиче интересовања које су испољавале у школи и ваншкол- ским активностима, већина њих је волела да чита, а и писмени састави су им били добри. Неке од њих су лепо певале или цртале, што је свакако до- лазило да изражаја у приредбама или при изради зидних новина. Било је и таквих случајева да су биле болесно амбициозне, али без способности да ту амбицију и остваре. Ученица трећег разреда Зора Галовић остала је без оба родитеља. Васпитавала се по Недићевим домовима, што је оставило видан утицај на њено понашање. Критику је примила мирно, али је грешке понавља, а била је незаинтересована, лења и без воље и способности за умни и физички рад. За разлику од ње, Даница Поповић из Буђановаца, ко- ја је такође остала без оба родитеља, па је била приморана да детињство

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

проведе у дому, била је лепо васпитана, пажљива и способна, вредна, уметнички обдарена, са жељом да постане учитељица.

Забележена запажања васпитачице Бранкице оцртавају стварно стање у југословенским домовима у Бугарској. Очигледно да су деца била из различитих друштвених слојева, са различитим способностима и карактерима. Већина њих први пут се сусрела са животом у колективу; са собом су носила ратне трауме, прошла су кроз нередовно школовање, живот у немаштини и страху, што се одражавало на њихово свакодневно понашање. Свакако да рад васпитача у таквим околностима није био лак. На првом месту је требало ту децу социјализовати, везати за колектив и домовину, развити код њих радне навике и жељу за бољом будућношћу. И поред тешког привикавања на нове услове живота и тешкоћа у раду васпитача, који нису били професионално обучени, изнад свега је преовладавало другарство и везаност за људе који су се о њима бринули. Све ово се јасно види и из сачуваних писама упућеним васпитачици Бранкици.

У Фонду се чувају и писма упућена Бранкици од марта до октобра 1945. Већину писама послале су бивше штићенице, као и васпитачице из других домова, а сачувана су и писма њеног оца, брата и сестре.

Прво писмо, које су почеле да пишу Бојана и Зденка у возу за Бургас и у коме је забележена туга због расанка настало је 20. и 21. марта 1945. године. *Чујемо њисак машине и воз љолази. Тај оштар њисак љродро је на дно наше болне и расљакане душе. То је њако болан час када се расљаје-мо од нама најдражеџ бића. Последњи љоздрав руком и њи си несљала.*²⁸ Да би лакше поднели расанак они су у возу певали „Само твоје црне очи“ и „Хтела бих те заборавити“. Када су стигли у Бургас, заједно са новом васпитачицом одмарширали су кроз град до дома, где их је чекала ужина. Затим су деца отишла до мора, које је већина од њих први пут видела, а после вечере у ходнику су играли коло. Пре спавања изабрали су чланове Одбора, односно председницу, повереницу за зидне новине, за спорт, за чистоћу, иследника, благајника и секретара. После гашења светла Бојана и Зденка нису заспале – мислиле су на Бранку и Вељу, плакале и дуго причале. Пробудило их је звоно за буђење, након чега је следило намештање кревета, доручак, постројавање и одлазак на погреб једном другу. Деца су марширала улицама града, пред другим домовима сачекивала другове и другарице, затим је следила болница и црква, и на крају гробље. Пре него што су заспале те вечери, две девојчице су поново причале о Бранки и Ве-

²⁸ П. М., број 81–17: писмо Бојане и Зденке, Бургас, 22. март 1945. На полеђини коверте, поред имена и места, на бугарском пише „Старачки дом“, што упућује на закључак да су деца била тамо смештена.

љи, јер је Зденка била заљубљена у њега: *Той. Врати се ошварују и улази Веља. Један поглед између Зденке и Веље заменио је многе речи и зајим он оде... Зденка се пење на прозор и тужно гледа за Вељом. Дубоко уздахне при помисли да заиста он одлази за увек. Крајка је била та срећа што сам ја виђала сваки дан.*²⁹

Бојана и Зденка биле су упорне, па су следећег дана отишле у Комитет са молбом да се врате у Ајтос, а због тога су се буниле и у дому, али није им ништа вредело. Полако су почеле да се уклапају у колективни живот – да иду очном лекару и на рендген, да вежбају хорско певање, да иду на политичке часове и у школу, у биоскоп и на концерт, у строју на митинг, на море, и да се возе чамцем, да гланцају паркет.

Једнога дана Бранка је дошла у дом да их посети. За њих је то била велика радост, али и туга, па је Бојана записала: *Била сам срећна што ми се указала прилика да оштанем сама са шобом, али ипак нисам имала толико храброси да ти кажем коју реч о мојој срећи. Ти си ми тако мила и драга да не умет да ти ошнем. Никада нисам осећала тако нешто. Мислим да се то зове љубав, која ми је била велика тајна, и која ми је сада сасвим јасна. Све је то трајало крајко.*³⁰ Игром случаја другарице из дома сазнале су за Зденкину љубав према васпитачу Вељи. После колективне дискусије једна од њих је предложила: *Једна међу њима је рекла да ће да сазове конференцију и да ће да прочића пред свима и да ће да напишу једно писмо Вељи, у коме ће да ја изјрде и да ја пићају какав је он васпитача, који треба да васпитава, а не да води љубав.*³¹ О свему овоме од Бранкице се очекивао мајчински савет.

Већ почетком априла Бојана је са неколико својих другарица отишла на опоравак у Котел, где су наставиле са заједничким животом – правиле су зидне новине, пуно јеле и гледале да се угоје, и даље патиле за Бранкицом, па су пред спавање једна другој говоре: *Лаку ноћ, Тишћо ти био у помоћ, да сањаш Бранкицу целу ноћ.*³² У Котелу су деца била смештена у једној од најмодернијих зграда у месту. Њих пет је спавало у соби са три бела кревета са мадрацима и модерном ћебади; у соби се налазио сто са пет столица, пет ноћних ормарића и велики орман са стварима. Дисциплина је била као и у другим домовима. Устајало се у шест, затим је следила гимнастика и доручак, па конференције, одлазак у школу, послеподневно одмарање, шетња по планини Балкан, копање терена за игралиште, обрађивање

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² П. М., број 81–29: писмо Бојане, Котел, 18. април 1945.

домске њиве, ударничке похвале, и као награда одлазак у Бургас или чланство у врховном штабу пионирске организације. Такмичило се и кроз стварање садржаја за зидне новине, у којима су били цртежи, карикатуре, песме, укрштене речи, ребуси, као и критике о појединцима. Писма, која су била цензурисана, писала су се само одређеним данима, а једно писмо Бојана је послала директно на пошту: *Иако знам да ти не сме да буде. На првом месџу шћо сам ја командир и треба да покажем пример. Кад би се само дознало да сам послала писмо без цензуре, било би бајтина.*³³ У мају је био Ускрс, па су деца после свечаног доручка отишла на ручак код својих бугарских другова, а касније су заједно отишли у биоскоп. У писмима, која често имају форму дневника, малашни говоре о свом свакодневном животу, о дружењу, љубави, смештају, исхрани, о потреби да се угоје, такмичењу, болестима, конференцијама и школи. У свима њима јасно је изражена повезаност са васпитачицом Бранком, са особом која им је накратко замењивала мајку.

Другу групу писама чине писма васпитачица, које су очигледно мењале место боравка и биле међусобно повезане.

Васпитачица Милојка из дома у Љутој пише да током целог дана раде са децом, васпитавају их и образују, одлазе у шетање и на купање на реку, припремају приредбу за Титов рођендан, а ударнике даривају пионирском значком и марамом. Задовољне су смештајем и храном, као и деџом одећом и обућом која је била обезбеђена. Међутим, поред свакодневног устаљеног живота, у дому се десио и један немио догађај. Наиме, једна група ученика разбила је 50 прозора, па су били приморани да их врате у Београд.

Основци и гимназијалци из дома у Моти пре подне су заједно ишли у школу, с тим што су гимназијалци одвојено, код бугарске професорке, похађали часове руског језика. После подне су ишли у шетњу, на купање на реку, заједно са Бугарима садили тополе, учествовали у пионирским конференцијама, са децом из других домова заједнички припремали приредбу и полагање пионирске заклетве. У овом дому деца су имала униформе и титовке.

У манастиру Лопушина услови за смештај деце су били лоши – храна једнолична, деца лоше обучена, недовољан број васпитача и велики број деце. Осим Срба у образовање и васпитање деце биле су укључене и друге народности, у овом случају Словенци. У једном од писама је наведено: *За сада сћање у дому је рђаво. Деца су слабо обучена, храна једнолична, а хи-*

³³ П. М., број 81–29: писмо Бојане, Котел, 25. април 1945.

жијенски услови нишџа боље неџо у Ајтосу. Крај је диван. У дому имамо око 90 деце, а само нас две васџиџачице. Истџина, имамо џеџџ учџиџеља (чеџири су Словенци и један Србин), али знаш већ учџиџеље: и кад неџиџо ураде чине, џо као од беде.³⁴

У Тревни је био санаторијум за смештај изнемогле и болесне деце. Услови живота и рада били су добри – мали број деце, довољно хране и чисте просторије и кревети: *У санаторијуму има око четрдесетџак наше деце, једна учџиџељица и једна васџиџачица. Посла нема мноџо, храна је добра, а хиџијенски услови и да не џоворим. Све је бело.*³⁵

И Бранкичин брат Братољуб, звани Вук, био је васпитач. Већ у фебруару 1945. по потреби службе, да би уредио дом, дошао је у Бургас. Као ни друго младо особље, ни он није имао педагошку праксу, па се у почетку теже сналазио са децом, али касније је постао омиљени васпитач. У једном од писама, замерајући Бранкици недовољну самосталност и лош однос према бугарским колегама, он братски критикује њен рад: *Да би ваш рад кренуо на боље, џоџребно је да џиџо више уздиџнете Радин ауџиџиџеџ међу Буџарима, чак на рачун своџа. То џали код њих. Буџари се морају џо-џиџоваџи да би учинили све џиџо је џоџребно.*³⁶ Међу писмима се налази и писмо Соње Михаиловић, чланице Црвеног крста из Београда, која пише о велелепном дочеку Црвене армије и о отварању пионирског дома на Палилули, као и писмо, на лошем српском језику, једног бугарског колеге.

На крају, ту су њена писма из Ајтоса упућена породици у Београд и она из Београда послата колегама у Ајтос. Живела је у великој породици, са сестром Љубицом, која је била учитељица, са братом Вуком, васпитачем, сестром Вером, која је млада умрла, и братом Ненадом, пиониром. У августу 1945. Бранкица је већ била у Београду, где је одлазила на предавања, конференције, у биоскоп, и пуно читала. И даље се са носталгијом сећала деце и колега у Бугарској. Сва њена писма послата из Ајтоса или из Београда, као што је то био случај и са другима, оверила је војна цензура у Београду.

Као што је већ наведено, у Фонду се налази и 21 фотографија питомаца и питомица, васпитача и учитеља из деџјих домова у Ајтосу, Тревни, Лопушни и Бургасу. Фотографије из Бургаса, на којима су забележена насмејана лица деце и васпитача, настале су током лета 1945. године. Фотограф је снимио дечаке у белим шорцевима и голим прсима и девојчице у тамним сукњама и белим кошуљама са кратким рукавима, са југословен-

³⁴ П. М., број 81–10: писмо Вере Горјић, Лопушина, 17. март 1945

³⁵ П. М., број 81–11: писмо Вере Горјић, Тревна, 27. март 1945.

³⁶ П. М., број 81–28: писмо Браце, Бургас, 18. март 1945.

ском и бугарском заставом, како боси марширају кроз град. Неки од њих на глави су имали титовке. У Бургасу су деца боса играла лопте, сликала се са војницима на плажи и возила се чамцима по мору.

У Тревни, у санаторијуму, априла 1945. фотографисана је група деце, у којој је био већи број оне предшколског узраста. Деца су била смештена у савременој двоспратној згради, вероватно наменски сазиданој за болничке потребе. Сви су униформисани – дечаци у шорцевима, белим кошуљама и капутићима, девојчице у тамним кецељама са белом крагном, сва деца обувена у исте ципеле, а васпитачи и медицинско особље у белим мантилима.

Фотографије из Ајтоса указују на то да су питомци, мршави и кратко подшишани, имали чохане униформе сличне војничким; у већој згради налазиле су се спаваонице са белим металним креветима и сто на коме су деца под надзором васпитача радила домаће задатке.

Посматрајући сачуване фотографије, закључујемо да су деца била негована и пажена колико је то у послератним условима било могуће. Њихова насмејана лица и дечји поглед одају задовољство и радост живљења.

ЗАКЉУЧАК

Разлог оснивања југословенских домова за децу у Бугарској био је двојак. С једне стране било је потребно да се деца, као најугроженија група у послератној Југославији, заштите и опораве од ратних последица, а са друге да се успоставе блиски и пријатељски односи, односно да се редефинишу односи између Бугарске и Југославије. У том циљу бугарска омладинска организовала је током 1945. боравак за око 12.000 југословенске деце, односно деце палих и активних бораца, инвалида НОВ-а и ПОЈ-а, избегличке деце и оне из сиромашних породица.

Већ крајем 1944. били су организовани сабирни центри, као и два централна прихватилишта у Београду и Нишу. После лекарског прегледа, набавке најнужније одеће и обуће и десетодневне припреме просветних радника деца су у пратњи одраслих у неколико група била возом пребачена у бугарске градове. Најмлађе су пратили учитељи, васпитачи и лекари, чији одлазак у Бугарску није био добровољан, већ је то била партијска обавеза, која се највише односила на чланове Уједињеног савеза омладине Југославије. Организовање одласка, смештај и брига о деци био је редак и велики догађај у оквиру социјалне политике, а у исто време то је била и школа за југословенске омладинске активисте.

По доласку у Бугарску деца су била смештена у домове, интернате, летовалишта, јавне зграде и приватне виле, али због великог броја ученика смештај није био адекватан. Живот у домовима био је полувојнички, као и униформе које су они носили. Васпитање се заснивало на развијању и неговању братства и јединства, на неговању традиције народноослободилачке борбе, а код деце се развијао такмичарски дух, радне и хигијенске навике, другарство и подстицало се самообразовање. Поред редовних пионирских конференција и наставе, која се одвијала у већини случајева у самим домовима, биле су развијене и ваннаставне активности, као и интензивна културно-забавна делатност. Физичке казне биле су забрањене, а за неприонирско понашање било је предвиђено одузимање звезде петокраке. Као награду ударницима, односно најбољим радницима, су дариване пионирска значка и марама.

За разлику од званичне архивске грађе, за разлику од Извештај Комисије за преглед децјих домова у Бугарској, оно што се помиње у сачуваним писмима представља одраз свакодневног реалног живота штићеника и васпитача. Бранкица је у свом лонгитудиналном дневнику забележила своје опсервације о понашању деце која су јој била поверена. С обзиром на околности у којима су се налазили, од изузетног значаја било је њихово уклапање у колективни живот, прихватање другарске критике, развој индивидуалности, васпитање у ужем и ширем смислу. С обзиром да су то била деца која су на најгори могући начин била суочена са ратним страхотама, разумљиво је то што су понекад била дрска, безобразна, безвољна, непажљива и раздражљива. У питању су биле девојчице које су за релативно кратко време морале да науче да адекватно реагују у новонасталој, мање-више нормализованој ситуацији.

Оно што је било сигурно, то је била велика љубав између напуштене деце и васпитача. Она је била присутна у сваком писму и у сваком делу њиховог интимног живота. Док су радиле гимнастику или присуствовале политичким часовима, док су израђивале зидне новине, мислиле на то како да се ухране, док су шетале уз море и реку, оне су мислиле на оно што им је у том тренутку било најмилије. А то је била васпитачица Бранка.

Фотографисана мршава и боса, кратко ошишана и униформисана, деца нису била свесна историјског тренутка. Она су са задовољним изразом лица марширала градом, обрађивала башту, купала се на плажи и возила чамцем. Нека су патила због одвојености од својих најближих, нека су се радовала сваком новом дану, обучена чисто и топло, са храном која им је гарантовала коју килу више. Њихове жеље су биле у потпуности испуњене, осим једне – да буду са вољеном васпитачицом, која им је у том тренутку замењивала мајку. Нису ни била свесна, а било им је и свеједно, да

су она у том тренутку била део међународне политике која им је гарантовала бољу будућност. Шта је са њима било после, тешко је утврдити.

Maja NIKOLOVA

GOOD NIGHT, TITO WILL BE THERE TO HELP YOU,
TO DREAM ABOUT BRANKICA ALL NIGHT
The homes of Yugoslav children in Bulgaria in 1945

Summary

In the Pedagogical Museum in Belgrade in the Collection of archival material is the Found of the Yugoslav Children's Home in Bulgaria in 1945, in which the letters and photographs related to the subject are kept. Archival material was received as a gift from Mr. Ninkovski from Belgrade, during 1999 and 2000. The Fund consists of 55 letters written by children and colleagues from all parts of Bulgaria, which were sent to the educator Branislava Milovic. The Fund also contains 21 photographs with the images of the educators as well as group photographs of girls and boys. The valuable resource for studying this topic is Branislav Milovic's diary, in which she recorded the characteristics of the educator. In November 2017, the interview with Nada Palavestra, a former protégé of the House of Yugoslav Children in Bulgaria, was added to the Fund. During the 2017, the Fund was digitized, and this year it is anticipated its conservation. In the context of digitization, search engine optimization was performed using a number of key terms – name, surname and location of the sending letters or the place where the photo was made.

The children on photographs, skinny and barefoot, short-cut and uniformed, were not aware of the historical moment. They marched through the city with pleasure, working in the garden, swimming on the beach and driving by boat. Some of them, because of the separation of loved ones, were suffered; some looking forward to a new day, clean and warm dress, and foods which guaranteed them a pound more. Their wishes were fully fulfilled, except one - to be with a beloved educator who at that moment replaced their mother. They did not know that, at that moment, they were part of an international policy which guaranteed them a better future. What happened with them, during the life, it is hard to say.